

MUSIQANING SHAXS KAMOLOTIDAGI O`RNI VA AHAMIYATI

Saparov Raxim Muratbayevich

Nukus davlat pedagogika instituti

Musiqiy ta'lim kafedrasida assistent o'qituvchi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada o'sib kelayotgan yosh avlod tarbiyasida, uni shaxs sifatida barkamol bo'lib yetishishida musiqaning o'rnini va ahamiyati, qadimgi davrlardan to hozirgi kunga qadar ahamiyati xususida taxlil ma'lumotlar berilgan.*

Kalit so'zlar. qat'iyatlik, intiluvchanlik, o'ychanlik, vazminlik, inson, shaxs, tarbiya, ta'lim, musiqa, dars, mashg'ulot, san'at, pedagogika.

Yurtimizda uzluksiz ta'lim tizimi asosida shaxsni rivojlantirishda juda katta e'tibor berilib kelinmoqda. Bu o'rinda shubhasiz musiqa darslarida e'tibor tubdan takomillashtirilib, uni yanada rivojlantirish masalasiga e'tibor o'zgacha tus oldi. Kelajak avlodni barkamol inson etib tarbiyalashga alohida urg'u berilishi juda ham ahamiyatli va quvonarli holdir. Shaxs shakllanishida ayniqsa o'zbek xalq musiqa tarixi fanining o'rnini bir qadar ahamiyatli ekanligini ta'kidlab o'tmoqchimiz.

Bugungi globallashuv jarayonida musiqiy ta'lim-tarbiya jarayoni, sifati va samaradorligini oshirish maqsadida mavjud muammolarni aniqlash, jumladan, bugungi kun musiqa o'qituvchilarining dars mashg'ulotlarini interfaol texnologiyalardan yetarli darajada foydalanilmayotganligi mazkur amaliy-ijodiy jabha bilan birga, uning nazariy-ilmiy asoslarini ishlab chiqish bugungi kun va kelajagimizning dolzarb ehtiyojlaridan biridir.

Shaxsni shakllantirishda avvalom bor, o'sib kelayotgan yosh avlodning tarbiyalash jarayonida musiqaning o'rnini aniqlashdan iboratdir. Musiqa o'quvchi-yoshning tarbiyasida muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Musiqa asosida ularning aqliy hamda axloqiy rivojlanishida katta ijobiy ta'sir etish imkoniyatlari ko'proq. Bejizga, musiqa darslari eng avvalo tarbiya darsi ham deyilmaydi. Oliy ta'lim muassasalari pedagogika sohasi musiqa ta'limi yo'nalishlarida ta'lim olayotgan talabalarga o'zbek xalq musiqa tarixi, madaniyat va ma'naviyat sohalari, san'atning turli yo'nalishlari va janrlari, shu jumladan, badiiy ijodiyot shakllari ko'p jihatdan o'zbek san'ati merosi bilan yaqindan tanishib olishga imkoniyat beradi. Fanni o'zlashtirishdan kelib chiqadigan vazifalar – talabalar san'atning turli yo'nalishlari bo'yicha bilimlarga ega bo'lganliklarini namoyish etadilar. Mazkur tadqiqotda o'rin olgan mavzular o'qitish va o'rgatish davomida sekin-asta maxsus metodikada jamlangan.

Prezident Sh.Mirziyoyev "Adabiyot va san'at, madaniyatni rivojlantirish -halqimiz ma'naviy olamini yuksaltirishning mustahkam poydevoridir" mavzusida davlatimiz ziyolilari bilan uchrashuvida "madaniyatimiz va san'atimizni rivojlanish hamda bu boradagi ijobiy tendentsiyalar bilan birga, ayrim salbiy holatlar, ularning jamiyat hayotidagi ta'sirini xolisona va tanqidiy baholab, o'z yechimini kutayotgan dolzarb

muammolar va ularni bartaraf etish masalasini ko'ndalan qo'ydilar. Ijodiy uyushmalar, Madaniyat vazirligi hamda uning tarkibidagi birlashma va tashkilotlar faoliyatini chuqur tahlil etib, ijodkor ziyolilarning bugungi kunda jamiyat hayoti, islohotlar jarayonidagi o'rni va vazifasini oshirish deb ta'kidlab o'tdilar.

“Musiqqa – millat ruhining tili, musiqqa – millat his-tuyg'ularining tarjimonidir. Shuning uchun faqat estetik tarbiyada emas, axloqiy, ma'naviy, ruhiy, hattoki, diniy-ilohiy tarbiyada musiqaning xizmatlari beqiyosdir” deb aytadi filologiya fanlari doktori, adabiyotshunos olim Ibrohim Haqqul o'zining adabiy suhbatlaridan birida va shu o'rinda Ibn Xaldunning ushbu fikrini eslatib o'tadi: “Musiqqa bir san'at sifatida faqat ijtimoiy va madaniy jihatdan yuksalgan muhitlarda rivoj topadi. Iqtisodiy farovonlikka erishgan jamiyatlarga musiqaga kuchli ehtiyoj sezadi [2].

Musiqqa (yunon tilida mousiche - muzalar san'ati) - inson hissiy kechinmalari, fikrlari, tasavvur doirasini musiqiy tovush (ton, nag'ma)lar izchilligi yoki majmui vositasida aks ettiruvchi san'at turi. Uning mazmuni o'zgaruvchan ruhiy holatlarni ifodalovchi muayyan musiqiy badiiy obrazlardan iborat. Musiqqa insonning turli kayfiyatlari (masalan ko'tarinkilik, shodlik, zavklanish, mushohadalik, g'aminglik, xavf-qo'rquv va boshqalar)ni o'zida mujassamlashtiradi. Bundan tashqari, musiqqa shaxsning irodaviy sifatleri (qat'iyatlik, intiluvchanlik, o'ychanlik, vazminlik) ni, uning tabiati (mijozi)ni ham yorqin aks ettiradi.

O'zbekistonda musiqiy ta'lim-tarbiya bo'yicha XX asrning 60-90 yillarda H.Nurmatov, F.Jo'rayev, R.Qodirov, Q.Mamirov, S.Annamuratova, T.Tursunov, mustaqillik davrida O.Ibroximov, N.Toshtemirov, Q.Panjiyev va boshqalar tomonidan yaratilgan ilmiy ishlarda musiqiy ta'limning maqsad va vazifalari, musiqiy faoliyat turlari, musiqqa ta'limida qo'llaniladigan qator an'anaviy usullar yoritilgan bo'lib, bunda musiqaning juda katta tarbiyaviy imkoniyatlari musiqqa o'qituvchisining jiddiy kasbiy tayyorgarligi o'quvchi shaxsiga hamda uning musiqiy- ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga bog'liqligi alohida ta'kidlab o'tilgan. Ammo insonga kuchli hissiy ta'sir ko'rsatish bilan bog'liq bo'lgan musiqqa ta'limining tarbiyaviy potentsialiniyuzaga chiqarishda faqatgina an'anaviy metodlar va umumdidaktik tamoyillarga tayanib ish olib borish zamon talabiga javob bermay qo'ydi.

Zamonaviy pedagogikada taniqli rus olimi G.K.Selevko “pedagogik texnologiya”ni fan sifatida e'tirof etadi va shunday deydi: “Pedagogik texnologiya o'qitishning birmuncha oqilona yo'llarini tadqiq qiluvchi fan sifatida ham ta'limda qo'llanadigan usullar, printsiplar va regulativlar sifatida ham, real o'qitish jarayoni sifatida ham mavjuddir”[3.]. Musiqqa ta'limida pedagogik texnologiyaning qo'llanishi va undan ko'zda tutilgan natijaga erishish faqat pedagogik faoliyat jarayonida samarali amalga oshadi.

Musiqqa asarlari mazmunida badiiy g'oyalar umumlashgan holda berilib, musiqali obrazlarning o'zaromunosabatlari (taqqoslanish, to'qnashuv, rivojlanish kabi) jarayonida shakllanadi. Mazkur jarayonning xususiyatlariga ko'ra

musiqa mazmuni ham turli - epik, dramatik, lirik belgilarga ega bo'lishi mumkin. Bulardan insonning ichki dunyosi, ruhiy holatlarini ifodalashga moyil bo'lgan lirika musiqa qanining «botiniy» tabiatiga ancha yaqindir.

Musiqa qanining mazmuni - shaxsiy, milliy va umumbashariy badiiy qiymatlarning birligidan iborat bo'lib, bunda ma'lum xalq, jamiyat va tarixiy davrga xos ruhiy tarovat, sur'at, ijtimoiy fikr va kechinmalar umumlashgan holda ifodalanadi. Musiqa shakllari har bir davrning ma'naviy ma'rifiy talablariga javob bergan holda, ayni vaktida inson faoliyatining ko'pgina jabhalari (muayyan jamoaviy tadbirlar, odamlarning o'zaro etik va estetik ta'sir etish, muloqot qilish jarayonlari) bilan mushtarakdir. Musiqa qanining, ayniqsa, insonning axloqiy va estetik didini shakllantirish, hissiy tuyg'ularini rivojlantirish, ijodiy qobiliyatlarini rag'batlantirish vositasi sifatida roli juda muhimdir.

Ammo, san'at turi sifatida musiqa fakat ungagina xos bo'lgan xususiyatlar (masalan badiiy-estetik maqsadlarni ko'zlashi, mazmun va shakl badiiy qiymat sifatida kasb etilishi, ayniqsa, musiqa tovushlarining muayyan musika tizimlarida tashkil etilishi) bilan nutkdan farq qiladi.

Har bir alohida olingan musiqa tovushi birlamchi ifodaviy imkoniyatga ega bo'lsada musiqa tovushlarining muvaqqat nisbatlari esa baland- pastlik munosabatlari lad tuzilmalarida, musiqiy ritm va metrda o'z aksini topadi. Dunyoning aksariyat xalqlari musiqa madaniyati, jumladan, o'zbek musiqa folklori, an'anaviy musiqa va bastakorlik ijodiyotida lad asosini turli ko'rinishdagi diatonika tashkil etadi. Kompozitorlik musiqada (ayniqsa, XX asrda rivoj toptan yo'nalishlarda) diatonika bilan birga xromatika ham keng o'rin olgan.

Musiqa da asosiy badiiy vosita - kuy (melodiya)dir. Musiqa qanining og'zaki an'anadagi (monodiya) uslublarida kuy badiiy obrazning yagona va tugal musiqiy ifodasi hisoblanadi. Ko'p ovozli kompozitorlik yo'nalishlarda garmoniya, polifoniya unsurlari ham muhim o'rin egallaydi. Musiqa asaridagi kuy (mavzu)lar rivoji uning kompozitsiyasni (shakl)ni tashkil etadi. Musiqa shakli asar mazmunining moddiy tajassumi va vujudga kelish vositasi bo'lib xizmat qiladi. Musiqa asarlari shakliga muntazam takrorlanuvchi tarkib va unsurlar xos bo'lib, bular badiiy mazmundagi o'zgaruvchanlik, harakatchanlik kabi hususiyatlarga ma'lum darajada ziddir. O'zaro aloqa va birlik doirasidagi bunday dialektik ziddiyatlar musiqa asarini yaratish va ijro etish jarayonida hamisha xilma-xil ravishda o'z yechimini topadi. Turli xalqlar musiqa madaniyati va an'alarida Musiqa qanining barkaror va beqaror unsurlarining o'zaro munosabatlari ham o'zgachadir. Macalan, an'anaviylik mezoniga asoslangan og'zaki yo'nalishdagi musiqa uslublarida muayyan badiiy mazmun, estetik qoidalar bilan birga musiqa asarlari shakliga badixago'ylik xususiyatlari, nomusiqaviy (asarining ijro etish vaqti, joyi, sharoiti kabi) holatlar o'z ta'sirini o'tkazadi. Individual badiiy obrazlarni ifodalashga qaratilgan yozma an'anadagi kompozitorlik san'ati asarlari esa ko'proq aynan musiqiy rivojlanish qoidalariga, ya'ni tugallangan, yaxlit va barqaror shakllarga asoslanadi. Shuning uchun, kompozitorlik musika da mazkur shakllarni ifodalashga

hamda ob'yektiv holatda saqlashda asosiy omil bo'lgan nota yozuvi muhim o'rin tutadi.

Musiqqa inson madaniyatida va jamoaviy hayotda o'ziga xos o'ringa egadir. U dam olish va ko'ngil ochish paytlari, turli marosim, bayram, bazm va sayillar, diniy va rasmiy tadbirlar, ommaviy va harbiy yurishlar, sport mashklari va mehnat jarayonida muayyan vazifalar bajaradi. Shuning uchun musiqa asarlari o'z mazmuniga muvofiq holda bir nechta uslub, tur va janr guruhlariga ajratiladi. Alla, zikr, marsiya, sarbozcha, vals, marsh, messa kabi janrlar hayotdagi maishiy va b. sharoitlar bilan bog'liq bo'ladi. Ashula, dastgoh, cholg'u kuy, maqom yo'llari, kontsert, miniatyura, romans va boshkalarda estetik ta'sir o'tkazish vazifalari asosiy o'rin tutadi. Janrlar, o'z navbatida, diniy musiqa, yoshlar musikasi, maishiy musiqa, ommaviy musiqa, harbiy musika, kamer musiqa, simfonik musiqa, xor musiqasi kabi musiqa turlariga birlashadi. Tarixiy, milliy, mahalliy, shaxsiy (individual) musiqa uslublari ham musiqiy tafakkur tarzi, ohang, ritm, shakl kabi musiqiy unsurlarni o'ziga qamrab olib, muayyan bir davr yoki milliy madaniyatga mansub bo'lgan turli janrdagi asarlar umumiyatini aks ettiradi.

Insonning musiqa faoliyati asosan 3 bosqichda amalga oshiriladi: ijod, ijro va tinglash (o'quv). Har bir bosqichda asarning mazmun va shakli o'zgacha ko'rinishga ega bo'ladi. Ijod bosqichida badiiy g'oya va shakl muallif ongida mushtarak holda tug'iladi. Ijro jarayonida shakl va mazmun ijrochi tomonidan uning dunyokarashi, estetik tasavvurlari, shaxsiy tajriba va maxoratiga mos ravishda uzgartiriladi. Musiqa ixlosmandlari ham ijro etilayotgan asarni o'zlarining xususiy didi, hayotiy va badiiy tajribasiga asoslanib qabul qilishadi. Shunday qilib, musiqa faoliyati hamma bosqichlarda ijodiy tabiatga ega bo'ladi.

Turli (kompozitorlik va og'zaki an'anadagi) uslublarda musiqa ijrochiligi ahamiyati turlichadir. Professional yunalishdagi madaniyat tizimida musiqa ko'pincha badiiy asarlarni ijro etadigan san'atkorlar faoliyati orqali namoyon bo'ladi. Shuning uchun musiqa ijrochi (sozanda, xonanda)larining aksariyati kompozitor va bastakorlarning haqiqiy hamkorlaridir. Ular ustoz-shogird munosabatlari jarayonida o'zlashtirgan yoki nota yozuvi yordamida o'rgangan asarlarni jonli ravishda tinglovchilar oldida talqin etadilar. Musiqiy folklor tizimida musiqa namunalari omma ongining badiiy mahsuloti sifatida yuzaga kelib, havaskor qo'shiqchi, sozanda yoki jamoaviy tarzda ijro etiladi.

Musiqa ijrochiligi musiqa cholg'ulari hamda inson ovoz vositasida amalga oshiriladi. Bular yakka tarzda, ansambl, xor, orkestr kabi birikma shakllarida namoyon bo'ladi.

Musiqa ijodiyoti, ijrochiligi va tinglanishi musiqa faoliyatining boshqa turlari masalan musiqa tarbiyasi, musiqa ta'limi, musiqiy tanqid va boshqalar bilan birga jamiyat musiqa madaniyat tizimini tashkil etadi.

Musiqa inson tafakkurining alohida mahsuli bo'lib, uning mazmun va mohiyati asar bilan bevosita muloqotda, ya'ni uning jaranglovchi ohangini o'zlashtirish

jarayonidagina namoyon bo`ladi. Shu nuqtai nazardan zamonaviy musiqiy ta`lim metodikasi talaba yoshlarda musiqa va musiqa haqidagi

bilimlar, yirik shakldagi musiqa asarlarini hissiy ongli idrok etish malakalarini shakllantirish, hissiy va musiqiy tajribalarni boyitish, dunyoqarashni kengaytirishga yordam beruvchi bir qator metodlarni tavsiya etadi. Bular musiqa haqida fikr yuritish metodi, muammoli metod, perspektiv va retrospektiv metod, musiqiy umumlashtiruv metodi, badiiy kontekst yaratish metodi, hayotiy assotsiatsiyalar metodi, polifonik metodlardir.

Xulosa qilib aytganda, musiqa ta`limida musiqiy asarlarni o`rganish, idrok etishda yoshlar tomonidan musiqa asarining faqat "matni" emas, balki musiqani yaratgan ijodkorni ko`ra olishni, musiqiy asarning ichki intonatsion xususiyatini his eta olishga turtki bo`luvchi metod va texnologiyalarni qo`llanishi zamon talabi bo`lib qolmoqda. Bunda xususiy texnologiya darajasidagi pedagogik texnologiyalar musiqiyta`lim printsiplari talablariga mos keladi va ular talaba-yoshlarda maqsadga yo`naltirilgan ijodiy musiqiy tafakkurni jadal rivojlantirishga xizmat qiladi. Eng muhimi ta`lim jarayoni da pedagogik texnologiyalarni qo`llash asosida talabalarda yangi bilimlarni o`zlashtirishga turtki bo`ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1.Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon demokratik O`zbekiston davlatini bigalikda barpo etamiz. –T.: O`zbekiston. 2016.

2.Ikramov, R. (2020). Vospitaniye garmonichno razvitogo pokoleniya yavlyayetsya prioritetom gosudarstvennoy molodejnoj politiki. Vestnik nauki i obrazovaniya, 14(92), 88-90.

3.Romanova S.E. ANCIENT MUSIK ART ACADEMICIA An International Multidisciplinariy Research Journal Google Scholar Vol.10 Issue 7, july2020 Impact Factor: SJIF 2020=7.13 D

